

Bartoněk, Antonín

Vliv spirantizace znělé dentály na další osudy střídnice za pražské dj, gj, j-

In: Bartoněk, Antonín. *Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 90-99

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119262>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IX.

VLIV SPIRANTIZACE ZNĚLÉ DENTÁLY NA DALŠÍ OSUDY STŘÍDNICE ZA PRAŘECKÉ *dj, gj, j-*

Pro dobu kolem 4. stol. př. n. l. má tedy ze spirantizačních pochodů ten, který zasáhl znělé explozívy, nesrovnatelně větší důležitost než tendence k spirantizaci aspirát. Přitom se dokonce zdá, že se význam spirantizace medií neomezoval v dialektech, v nichž k této spirantizaci docházelo, jen na přehodnocení vztahů mezi devíti tradičními řeckými explozívami, nýbrž že zasahoval i mimo tuto oblast. Není totiž vyloučeno, že spolu navzájem souvisela spirantizace znělé dentály a některé změny v střídnicích za prařecké znělé palatalizované dentály a veláry.

a) Především tu máme na mysli možnost, že byla nějaká souvislost mezi spirantizačním pochodem $d > \check{d}$ a mezi změnou $dz > d(d)$. Vysvítá to totiž z toho, že dialekty, v nichž je změna $dz > d(d)$ zcela bezpečně doložena, jsou zároveň nářečí, v nichž lze najisto počítat i s poměrně rozvinutou, a přitom celkem ranou spirantizací medií (jde o bojotštinu, lakonštinu, elejštinu a střední krétštinu).

Souvislost mezi oběma uvedenými jevy, tj. mezi spirantizací d v \check{d} a mezi vznikem explozivního $d(d)$ za prařecké *dj, gj, j-* by si bylo nejspíše třeba představovat tak, že se starší znělá afrikátní střídnice za prařecké palatalizované znělé dentály a veláry měnila v těchto dialektech v explozívu proto, že po provedené spirantizaci medií zůstalo v systému volné místo pro explozivní dentálu d , a že toto místo bylo nyní možno nově obsadit — i když vlastně jen negeminovanou, pouze na začátku slova náležitou variantou nově vzniklého fonému $d(d)$. Tuto souvislost lze nejlépe prokázat v elejštině.

Jak jsme již uvedli, je v tomto nářečí doložena spirantizace znělé dentály na několika nejstarších nápisech z Olympie, a to tak, že je na některých z nich původní d dokonce vždy zachycováno grafikou *I*.

Z toho lze vyvozovat, že v době nejstarších elejských nápisů byla již tato změna patrně zcela ukončena. Ustoupila-li později v elejštině grafika *I* etymologické grafice Δ , nebylo to zde patrně projevem nějaké zpětné hláskové změny $\check{d} > d$, ani se tu asi v tom ještě neuplatňovaly nějaké cizí interdialektní vlivy. Spíše tu šlo o prostou grafickou snahu zachycovat na mladších archaických nápisech novou, v řečtině do

nedávna neobvyklou hlásku \bar{d} týmž písmenem, kterého se tehdy používalo v řeckých dialektech, v nichž spirantizace do té doby neproběhla, k zachycování znělé explozivní d . Šlo tu asi vskutku jen o to, upravit i přes jistou dvojznačnost grafiky Δ elejský grafický obraz mnoha řeckých slov podle jejich grafického obrazu běžného v nespírantizujících dialektech.

Jestliže tedy u předpokládané spirantické střídnice za původní d ustoupila časem v elejštině nejstarší grafika I grafice Δ , mělo se to u elejské střídnice za praěcké $\bar{d}j$, $g\bar{j}$, j - s vývojem jejího grafického vyjadřování zcela jinak. V tomto případě, jak již víme, mělo Δ nad I úplnou převahu v elejských textech jakéhokoli stáří, od nejstarších až po nejmladší; jediné dva doložené nápisné případy grafiky I za $\bar{d}j$, $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ Schw. 418₈ [Olympia, ante 570 aut ante 450] a $\text{Ze}\nu\varsigma\acute{\iota}\alpha[\iota]$ GDI 1162₄ [Olympia, 500]), pocházejí však také z textů dosti starých a lze je nejspíše pokládat za projevy doznívajících zbytků staršího stavu, kdy byla v elejštině střídnicí za praěcké $\bar{d}j$, $g\bar{j}$, j - ještě afrikáta $\bar{d}z$, a nikoli již exploziva $d(d)$. Poučné může být v tomto směru zejména dvojití různé použití znaku I na citovaném nápisu Schw. 418. Kromě ve výrazu $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ bylo na něm jednou použito grafiky I — vedle několikerého užití písmene Δ — i pro etymologické d [$\kappa\alpha(\zeta)\zeta\alpha\lambda\acute{\epsilon}\mu\epsilon\nu\omicron\iota$, srov. att. $\kappa\alpha\tau\alpha\delta\eta\lambda\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$]. Není-li I v $\epsilon^{\bar{}}\mu\omicron\lambda\acute{\iota}\zeta\omicron\iota$ pouhou chybou rytee, měli bychom tu tedy zachycen stav, kdy se ještě zachovaly zbytky afrikátní střídnice $\bar{d}z$ za praěckou znělou palatalizovanou dentálu, ale kdy bylo původní \bar{d} již alespoň po nějakou dobu vyslovováno spiranticky jako \bar{d} a psáno znakem I . Stejná grafika I nemusí tu znamenat stejnou výslovnost, podobně jako ji na jiných nápisích neznamená ani stejná grafika Δ jak pro staré $\bar{d}j$, tak pro původní d .²¹⁵ Že totiž byl v elejštině vždy rozdíl ve výslovnosti střídnic za oba tyto hláskové útvary, o tom svědčí nejlépe onen již jednou citovaný, podstatně mladší nápis Schw. 424 (Olympia, cca 350), na němž je střídnice za praěcké $\bar{d}j$ zachycována grafikou TT²¹⁶ (srov. $\acute{\alpha}\tau\tau\acute{\alpha}\mu\omicron\nu\gamma$ = att. $\acute{\alpha}\zeta\acute{\eta}\mu\omicron\nu$, $\nu\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\tau\eta\nu\gamma$ = att. $\nu\omicron\sigma\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$) a původní d grafikou Δ .

Zvláštního vysvětlení si tu zaslouží právě grafika TT, jež má svoje paralely, jak ještě uvidíme, i v grafice středokrétské a lakonské. Šlo tu nejspíše o snahu graficky nějak odlišit explozivní $d(d)$, tj. střídnicí za $\bar{d}j$, $g\bar{j}$, j -, od spirantického \bar{d} , psaného Δ . Že si pak autoři uvedeného nápisu zvolili geminované TT a nikoli $\Delta\Delta$, lze vysvětlit tím, že v té době byl již v elejštině praěcký souhláskový systém natolik fonologicky přeměněn, že se grafika Δ pokládala za typickou pro vyjadřování spirant, a nikoli exploziv, a za tohoto stavu bylo tedy v tomto dialektu písmeno T jediným znakem, kterým bylo možno vyznačit jakoukoli nově vzniklou dentální explozivu.²¹⁷ Zda

²¹⁵ V prvním případě bylo sice náležité používat — ovšem mimo násloví — geminované grafiky $\Delta\Delta$, častější je však i tu výskyt Δ negeminovaného.

²¹⁶ Používáme tu označení TT, nikoli T(T), neboť varianta \bar{T} není v takovémto případě v elejštině doložena.

²¹⁷ Srov. obdobné vysvětlení pro středokrétské T(T) na místě „náležitého“ $\Delta(\Delta)$ u Thumba—Kieckerse 159. Viz i dále náš výklad o střední Krétě.

byla ovšem u tohoto TT geminační grafika odrazem skutečné geminované výslovnosti, či zda vyznačovala spíše nějakou jinou fonologickou zvláštnost příslušné hlásky, není zatím možno rozhodnout.²¹⁸

S poněkud složitějšími poměry se setkáváme na střední Krétě. Tam je sice spirantizace $d > \delta$ také doložena, ale jak jsme již ukázali, nikoli v dostatečně rozsáhlé míře. Pokud jde o vzájemný chronologický vztah mezi spirantizací medií v střední kréťštině a mezi tamním vznikem explozivní střidnice za pražecké $dj, gj, j-$, pocházejí první stopy obou hláskových změn přibližně ze stejné doby (obě jsou doloženy na nápisech psaných mladší epichorickou abecedou [zkratka litt. vet.], nikoli na nápisech v nejstarší abecedě [litt. vetust.]). Přitom je ovšem třeba uvážit, že obě změny neměly stejné možnosti grafického vyjádření. Pro explozivní $d(d)$, které vznikalo z dz , měla řecká abeceda vhodnou grafiku, totiž $\Delta(\Delta)$, a tak ustoupila-li v archaické době přímo před našima očima nejstarší krétská grafika I mladší grafice $\Delta(\Delta)$, lze celkem bezpečně klást průběh této změny někam doprostřed archaického období. Naproti tomu u spirantizace medií, zvláště u d a g — jak jsme už o tom mluvili —, byly k okamžitému grafickému zachycení této hláskové změny podmínky nepochybně daleko méně příznivé. Jestliže je tedy i za takovýchto nepříznivých okolností spirantizace medií poprvé na střední Krétě doložena ve stejné době, z které pocházejí i první náznaky změny $dz > d(d)$, je možno počítat s pravděpodobností, že spirantizace byla z obou jevů starší.

Avšak hlavní zvláštnost kréťštiny spočívá v tom, že se v ní změnila v explozivny nejen znělá, nýbrž i neznělá afrikátní střidnice za pražecké palatalizované dentály a velary. Podle běžného názoru, s nímž se setkáváme u Thumba,²¹⁹ byl tu postup takový, že se staré dz a ts , skrývající se v nejstarších textech pod jednotnou grafikou I , změnilo asimilací v $d(d)$, příp. v tt . Pokud se později začalo používat místo náležitě $\Delta(\Delta)$ grafiky $T(T)$, bylo prý to proto, že vzhledem k spirantizaci původního d , které bylo zachycováno i nadále znakem Δ , mohly nastat u grafiky $\Delta(\Delta)$ nejasnosti ve výslovnosti; na rozlišení od tohoto nenáležitého $T(T)$ bylo prý pak $T(T)$ náležité, vzniklé z ts , nahrazeno novou zvláštní grafikou $\Theta(\Theta)$.

Tato hypotéza působí na první pohled přesvědčivě, při důkladnějším rozboru jazykových textů nemůžeme však s některými Thumbovými dílčími vývody souhlasit. Tak např. již s tím, že se tu při výkladu o vzniku $d(d)$ a tt z dz a ts používá termínu „asimilace“. Vzhledem k tomu, že hláskové útvary dz i ts byly při své platnosti samostatných fonémů příliš kompaktní artikulační jednotky, bylo by tu spíše vhodné hovořit o desibilantizaci obou těchto afrikát — se současným, ovšem jen ve středosloví uskutečněným prodloužením jejich explozivní artikulace — a zdůraznit přitom, že u dz to bylo umožněno tím, že místo pro d bylo již tehdy v středokrétském souhláskovém systému neobsazeno a mohlo tedy poskytnout útočiště alespoň negemi-

²¹⁸ Srov. Schwyzer, *GG* I 318, pozn. 2, a 331, Zusatz 4, a Lejeune, *Traité* 97.

²¹⁹ Thumb—Kieckers 159.

nované variantě fonému $d(d)$. Vznik paralelního tt (vždy geminovaného, neboť je doloženo jen v intervokálním postavení)²²⁰ by pak bylo možno přičíst snaze systému o provedení paralelní změny i u neznělé afrikáty (toto geminované tt zůstalo ovšem v přísně fonematickém, nikoli pouze variantním protikladu k t jednoduchému). Poměry na střední Krétě se tedy nyní v tomto směru vyrovnaly s bojotskými, ovšem z této středokrétsko-bojotské shody nelze vyvozovat žádný závěr o nějakém bližším přibuzenství obou dialektů. V obou šlo nepochybně o hláskový vývoj zcela samostatný a navzájem nezávislý, jak o tom konečně svědčí i odchylná chronologie změn $dz > d(d)$ a $ts > tt$ v každém z nich: v bojotštině k nim muselo dojít nejpozději na začátku 1. tis. př. n. l., kdežto ve střední krétštině až někdy ke konci 1. poloviny 1. tis. př. n. l.

Zvláště vážnou potíž však v sobě chová Thumbova hypotéza potud, pokud se v ní hovoří o nahrazování „náležitě“ grafiky $\Delta(\Delta)$ (odpovídající staršímu dz) „nenáležitou“ grafikou $T(T)$ a „náležitě“ grafiky $T(T)$ (odpovídající staršímu ts) „nenáležitou“ grafikou $\Theta(\Theta)$. I Thumb totiž hned správně poznamenává, že je první z obou grafických zvláštností doložena až od 3. stol. př. n. l., kdežto druhá již ve 4. stol. př. n. l.

Změnu $T(T) > \Theta(\Theta)$ lze tedy sotva vysvětlovat jako pouhou grafickou reakci na změnu $\Delta(\Delta) > T(T)$, a tak je třeba se poohlédnout po jiném řešení a především uvážit, zda se pod grafickou změnou $T(T) > \Theta(\Theta)$ neskrývala na střední Krétě skutečná změna ve výslovnosti. V tom směru by tu byly dvě možnosti: buď reprezentovalo nové $\Theta(\Theta)$ geminovanou aspirátu anebo geminovanou spirantu.²²¹

První z obou navržených vysvětlení, totiž aspirátní interpretace grafiky $\Theta(\Theta)$, by spočívala v tom, že se geminované tt , vzniklé ze staršího ts , prostě jen začalo chápat jako geminovaná aspiráta $tt\dot{h}$. Podnět k tomuto ztotožnění mohlo dát to, že tt bylo asi jakožto hláska geminovaná vyslovováno s větším úsilím a že se tím snad na střední Krétě mohla jeho výslovnost vůbec více blížit aspirovanému th než neaspirovanému t . Pokud se tu porůznu udržovala v takových případech i nadále grafika $T(T)$, šlo nejspíše o setrvání při starším způsobu psaní. Z hlediska fonologického je ovšem dosti nejisté, do jaké míry, a hlavně jak dlouho lze geminované aspirátě $tt\dot{h}$ přičítat charakter samostatného fonému; bezpečně lze říci jen to, že se dříve či později jistě tato formace postavila na roveň útvarům psaným jako $\Pi\Phi$ a KX , a že tu šlo tedy na konci tohoto vývoje spíše o hláskovou skupinu $t + th$, paralelní k hláskovým skupinám $p + ph$ a $k + kh$, než o skutečnou geminátu.

Druhé, spirantické vysvětlení středokrétské grafické změny $T(T) > \Theta(\Theta)$ by vycházelo z předpokladu značného rozrušení středokrétského systému souhlásek, a bralo by v úvahu možnost, že se v tomto nářečí přebudovala již v 4. stol. př. n. l.

²²⁰ Výraz *Ττῆρα* sem nepatří, viz o něm v pozn. 98.

²²¹ Formulace „geminovaná aspiráta“, resp. geminovaná spiranta, je tu zcela oprávněná, neboť i $\Theta(\Theta)$ uvedeného původu se vyskytuje — podobně jako „náležitě“ $T(T)$ — jen uprostřed slova; pokud je doložena jednoduchá grafika Θ , jde opět jen o projev grafické nedůslednosti.

souhlásková soustava takovým způsobem, jak je to známo z pozdějších vývojových fází řečtiny, totiž že se již tehdy změnila aspiráty v neznělé spiranty. Znamenalo by to u původních aspirovaných explozív *ph*, *th*, *kh* přechod k výslovnosti *f*, *θ*, *χ*, a tím i vytvoření znělostního protikladu u spirant. Za těchto okolností bylo by pak možné použít i u změny $T(T) > \Theta(\Theta)$ z počátku obdobného vysvětlovacího postupu jako v předešlém případě, jen s tím rozdílem, že by se tu počítalo s tím, že se geminovaná aspiráta *tth* změnila ještě dále v *θθ* (naproti tomu paralelní *d(d)* se nezměnilo v *d(d)* proto, že raná spirantizace medií, a tím i změna $d > \delta$ byla na střední Krétě již dávno ukončena). Toto vysvětlení ovšem stojí a padá s tím, zda je možno prokázat pro střední kréťštinu ve 4. stol. př. n. l. spirantickou výslovnost aspirát nebo alespoň dentální aspiráty *th*. A' takový důkaz — přes opačná tvrzení některých autorů²²² — není patrně možno podat. Jediný bezpečný doklad spirantizace aspirát na Krétě je výraz *Ἀσαμβρος* GDI 5055c (Hyrtakina, II?), o němž jsme se již zmínili, ten je však doložen z doby poměrně pozdní, a to ještě ze západní Kréty. Z nepřímých argumentů by byl závažný jen několikrát výskyt krétské grafiky $\Theta\Theta$ za původní *s+s* nebo *s* (např. *Ἔτεσθι* = att. *ἔτεσι* GDI 5015₂₂ [Gortys, II], *πόλεθι* = att. *πόλεσι* GDI 5019₃ [Gortys, III/II]). Avšak vzhledem k tomu, že doklady tohoto druhu jsou omezeny jen na dat. pl. 3. dekl., šlo asi spíše o analogii podle dentálních kmenů (srov. *Ἀρκάθθι* < **tti* < **tsi* < **dsi* = att. *Ἀρκάσι* GDI 5023₁₂ [Gortys, III]), jak na to poukazuje Schwyzer, *GG* I 321. Naproti tomu argumentů, které svědčí ve 4. stol. proti spirantické výslovnosti aspirát, je dosti velké množství,²²³ a tak je třeba pokládat naše „spirantické“ vysvětlení za méně pravděpodobné než výklad „aspirační“. Uvedeme tu aspoň jeden argument, týkající se bezprostředně výslovnosti grafiky $\Theta(\Theta)$. Tento grafický útvar se sice vyskytuje na střední Krétě již před zavedením ionské abecedy i na místě staršího $\Sigma\Theta$ (srov. např. *ἀποκρίνεσθαι* Schw. 177₁₄ [Gortys, litt. vet.] s *τίνεσθαι* GDI 4962₁ [Gortys, litt. vetust.]), při tom ovšem pozdější několikrát doložení grafiky $T\Theta$ ve zcela stejných případech (srov. *δέκεσθαι* GDI 5011₅ [Gortys, III]) ukazuje zcela jasně na aspirátní výslovnost onoho $\Theta\Theta$ v *ἀποκρίνεσθαι*.

Jestliže jsme se tu tedy pokusili vysvětlit středokrétskou změnu, která se jeví v grafice jako posunutí $T(T) > \Theta(\Theta)$, nejspíše hypotézou o fonologickém zařazení středokrétského *tt* k aspirátám a o jeho dalším rozložení na *t+th*, nedotýká se toto vysvětlení nikterak Thumbova výkladu o středokrétském nahrazování grafiky $\Delta(\Delta)$ grafikou $T(T)$. Proti hláskoslovnému charakteru první z obou změn byla totiž změna $\Delta(\Delta) > T(T)$ vskutku asi jen grafickým projevem rozpaků nad změněnými fonetickými a fonologickými vztahy mezi dentálami, tak jak tomu bylo i v elejštině (se změnou $T(T) > \Theta(\Theta)$ jsme se ovšem nemohli v elejštině setkat, neboť tam dávalo prařecké *t(h)j*, *k(h)j*, *t+s* a *d+s* sibilantické *ss*, a nikoliv explozivní *tt*).

²²² Srov. např. Collitz, *Language* 2, 179 nn. (obecně o řeckých aspirátách).

²²³ Sturtevant, *Pronunciation* 76 nn.

V obou řeckých dialektech, o nichž jsme zatím hovořili, v elejštině a v střední krétštině, bylo možno alespoň do jisté míry přímo dokázat ranou spirantizaci původního d , a tak se značnou určitostí pokládat tento jev za základní podnět, proč se v těchto nářečích vyvinulo z afrikáty dz explozivní $d(d)$. Ve zbývajících dvou dialektech, v nichž máme $d(d)$ bezpečně doloženo, v lakonštině a v bojotštině, jsou poměry o to méně příznivé, že v nich na spirantizaci znělé dentály usuzujeme jen nepřímou ze spirantizace hlásky b , příp. v bojotštině i ze spirantizace hlásky g .²²⁴ K tomu se pak v obou těchto nářečích připojují ještě nesnáze se zjišťováním chronologie obou rozebíraných jevů. I v lakonštině, podobně jako v střední krétštině, je velmi obtížné přímo dokazovat, že spirantizace $d > \bar{d}$ byla starší než změna afrikátního $dz > d(d)$. Nejstarší doklad spirantizace lakonských exploziv, citované již *Βασίλας* Schw. 17, 2 [Amyklai, V], pochází totiž z 5. stol. př. n. l. a $d(d)$ za dz je v lakonštině poprvé doloženo také již v archaickém období (*δπι(δ)δόμ[ερος]* Schw. 38₄ [Sellasia, V?]), ovšem přesné stáří tohoto nápisu je neurčitě, takže může jít dokonce o doklad ještě ze starší doby než u výrazu *Βασίλας* (tuto možnost do jisté míry zvyšuje ještě to, že tvar *δπι(δ)δόμερος* je shodou okolností vůbec nejstarší doklad jakékoli střídnice za prařecké palatalizované dentály a velary v lakonštině a že tu tedy nemáme za těchto okolností pro vznik $d(d)$ z dz mladší terminus post quem než založení Tarentu kolem r. 700).²²⁵ Tato chronologická disproporce by nemusela být nějak zásadně na závadu naší hypotéze, neboť, jak jsme již několikrát zdůraznili, grafické podmínky pro registraci spirantizace medií — a to platí nejen o d , nýbrž do jisté míry i o b — byly nepochybně nepříznivější než podmínky pro zachycování změny $dz > d(d)$.

Buď jak buď nutí nás to však k tomu, abychom se v lakonštině vyslovovali při formulování vztahů mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$ s co největší opatrností. Že ovšem nepochybně i v tomto dialektě existovaly mezi oběma změnami souvislosti, obdobné vztahům, které známe již z elejštiny a střední krétštiny, o tom svědčí mimo jiné to, že je i v lakonštině několikrát doložena grafika $T(T)$ ²²⁶ místo náležitého $\Delta(\Delta)$ (jediný nápisný doklad je tvar *μκκικιτ[τομένων]* IG V 1, 310, 2 (Sparta, cca 200); srov. však i *βλιμάττομες* Aristof., *Lysistr.* 1164). Mimoto tu mluví ve prospěch takových souvislostí i to, že proti lakonskému paralelismu mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$ stojí v Tarentu a Herakleji právě opačný paralelismus, spočívající v tom, že tu pravděpodobně nedošlo k rané spirantizaci medií²²⁷ a že se tu zároveň uchovala i afrikáta dz .

Naproti tomu lze jen velmi stěží předpokládat nějakou vzájemnou souvislost mezi spirantizací a vznikem $d(d)$ v posledním ze skupiny oněch čtyř dialektů, vykazujících zcela bezpečně a pravidelně střídnici $d(d)$ za prařecké dj , gj , j -, totiž

²²⁴ Nepřihlížíme-li ovšem v bojotštině k Hesiodovu *μέζεε*.

²²⁵ Nebereme-li ovšem v úvahu Alkmanovo *Zεῦ* (fragm. 16 Diehl).

²²⁶ Srov. výše str. 58.

²²⁷ Jedinými doklady případné spirantizace by tu mohlo být několik Hesychiových glos s náslovným B za w , zejména pro starší dobu to však není dostatečně průkazný argument.

v bojotštině. Je sice pravda, že je v tomto nářečí spirantizace znělých explozív doložena jak u labiály *b*, tak i u veláry *g*, a to zvláště v druhém případě z doby poměrně staré — ještě starší by bylo ovšem Hésiodovo $\mu\acute{\epsilon}\zeta\epsilon'$, Erga 512, s grafikou *Z* za etymologické *d* — avšak klást bojotskou spirantizaci již někam na přelom 2. a 1. tisíciletí, tj. do doby, než v bojotštině došlo k změně $dz > d(d)$, by bylo příliš odvážné.

Hypotézu o závislosti změny $dz > d(d)$ na předchozí spirantizaci znělých explozív je tedy možno uplatnit — alespoň s nějakou pravděpodobností — jen u tří dialektů, elejštiny, střední krétštiny a lakonštiny; přitom uvedené pořadí těchto nářečí naznačuje zároveň klesající míru této pravděpodobnosti. K úplnému ověření tohoto paralelismu bude ovšem ještě zapotřebí zodpovědět tři případné otázky, vyvěrající z toho, že se v řečtině ani doklady na spirantizaci ani doklady na změnu $dz > d(d)$ neomezují jen na elejštinu, střední krétštinu, lakonštinu a bojotštinu, nýbrž že se vyskytují také v některých dalších nářečích.

Především je si třeba všimnout otázky, zda snad neexistuje mimo uvedená čtyři nářečí ještě některý jiný řecký dialekt, v němž by byla jak spirantizace medií, tak i změna $dz > d(d)$ také doložena. Zdálo by se, že je takový případ dochován na Rhodu v $\tau\acute{o}\zeta'$ (spirantizace $d > \delta$), $\Delta\epsilon\upsilon\varsigma$ a $\text{Ῥ}\rho\lambda\delta\tilde{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$ (změna $dz > d(d)$) z 6.—5. stol. př. n. l., avšak — jak už jsme o tom hovořili — ve všech těchto třech případech jde asi o projev jedné a téže změny, nejspíše o lokálně omezenou spirantizaci. Odpověď na první otázku by tedy byla záporná.

Druhá otázka by pak zněla, jak se srovnává s naší hypotézou to, že existují některé řecké dialekty, v nichž je sice doložena spirantizace medií, avšak nikoliv zároveň změna $dz > d(d)$. Tuto otázku lze zodpovědět jen se zřetelem k tomu, do jaké míry byly pro změnu $dz > d(d)$ i v ostatních „spirantizujících“ dialektech stejné fonetické podmínky jako v Elidě, na střední Krétě, v Lakonice, nebo snad i v Bojotii, a s tímto aspektem musíme nyní znova po řadě probrat všechny zbývající dialekty, vykazující aspoň s poměrnou jistotou spirantizaci medií. Jak plyne z našich dřívějších výkladů, je v rané době tento proces — mimo elejštinu, střední krétštinu, lakonštinu a bojotštinu — bezpečně doložen ještě v pamfylštině, s poměrnou jistotou v argolštině, a dále s jistým lokálním omezením i v arkadštině, korintštině a mezi nářečím z východní dórské Egeidy v rhodském Kameiru. Pokud jde o to, proč i v těchto dialektech nedošlo k změně $dz > d(d)$, lze o jednotlivých z nich říci toto: Je velmi dobře pochopitelné, že tato změna chybí v argolštině, neboť v historickém vývoji tohoto nářečí se asi změnilo starší dz v $z+d$ ještě předtím, než tu nastala spirantizace medií a než z ní mohl vzejít podnět k změně $dz > d(d)$ (na vyšší stáří argolské metateze $dz > z+d$ vzhledem k tamní spirantizaci medií lze snad usuzovat z toho, že v argolštině bylo metatezí vzniklé $z+d$ změněno už v 6. stol. v $z(z)$). Dosti pochopitelné se zdá být i to, že se neměnilo dz v $d(d)$ ani v pamfylštině. Zvláštní pamfylská změna $n+t > n+d$, předznamenávající obdobnou změnu v koiné a vedoucí v samotné pamfylštině již nejpozději ve 4. stol. př. n. l. až k úplnému zjednodušení souhláskové skupiny $n+d$ v d (srov. $\pi\acute{\epsilon}\delta\epsilon = \pi\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon$ Schw. 686, [Silyon, IV]),

činí pravděpodobným závěr, že toto nové pamfylské d mělo platnost samostatného fonému a že právě ono zabránilo tomu, aby se na místo, uprázdněné spirantizací původního d , přesunul foném dz . Na závažnost tomuto vysvětlení je sice to, že rozdíl ve výslovnosti mezi grafikou Δ v citovaném pamfylském $\pi\acute{\epsilon}\delta\epsilon$ a mezi touž grafikou např. v pamfylském $\delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha$ l. c.₅ nelze nějak bezpečně dokázat přímo na lingvistickém materiálu; z hlediska fonetického je ovšem při velmi častém výskytu a silném funkčním zatížení starořecké souhláskové skupiny $n+t$ takovýto rozdíl docela pravděpodobný. Z fonologického hlediska pak byla asi po nějakou dobu — sice již po provedení spirantizace $d > \acute{d}$, ale ještě předtím, než se mezistupeň $n+\acute{d}$ úplně zjednodušil v d — d -ová část souhláskové skupiny $n+\acute{d}$ pouhou pozičně vázanou kombinatorní variantou neznělého t , jako je tomu v nové řečtině (srov. např. $\xi\kappa\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$, vyslov [ékondes]), a fonématicky se asi osamostatnila teprve po vymizení předchozího n (k této změně už ovšem ani v helénistické koiné ani v nové řečtině nedošlo, takže v těchto jazykových útvech nemáme vůbec explozivní d v platnosti samostatného fonému).

Proti argolštině a pamfylštině, kde vznikly v historickém nářečním vývoji uvedené nepříznivé podmínky pro změnu $dz > \acute{d}(d)$, nelze uvést v případě korintštiny, arkadštiny a rhodštiny nic podobného, co by tu bylo této změně bránilo. U těchto dialektů je ovšem třeba mít opět na paměti, že tamní doklady pro spirantizaci medií jsou vcelku velmi ojedinělé, že mají uvnitř toho či onoho nářečí vesměs dosti vyznačený lokální, a přitom zčásti vůbec i „provinciální“ ráz (arkadská Mantineja a Figaleja, Flius a korintské západní kolonie, rhodský Kameiros), a že nás tedy příliš neopravňují k vyslovování obecných závěrů o spirantizaci medií v celé arkadské, korintské či rhodské nářeční oblasti. Takovýto místně omezený výskyt spirantizace, vyvolaný patrně z vnějška, nemusel být totiž doprovázen všemi fonetickými důsledky, které jinak spirantizace s sebou obvykle přinášela. Nedostatečná průkaznost arkadských, korintských a rhodských dokladů rané spirantizace medií pro celý ten či onen dialekt vysvitne konečně zvláště ve srovnání s častými, a vesměs poměrně velmi bezpečnými doklady této spirantizace z tak významných center Elidy, střední Kréty a Lakoniky, jako byly Olympia, Gortys a Sparta.

A konečně třetí otázka. Došlo v některém starořeckém dialektu ke změně $dz > \acute{d}(d)$, aniž je v něm zároveň doložena i spirantizace medií? Odpověď na tuto otázku je záporná, pokud z důvodů, které byly uvedeny již výše, nebereme v úvahu Aristofanovy literární doklady $\mu\acute{\alpha}\delta\delta\alpha\nu$, $\chi\omicron\rho\eta\delta\delta\epsilon\tau\epsilon$, $\varphi\alpha\nu\tau\acute{\alpha}\delta\delta\omicron\mu\alpha\iota$ z megarštiny, korintské izolované $\Delta\epsilon\acute{\upsilon}\varsigma$, velmi problematické fócké čtení $\delta\nu\gamma\delta\iota$ a kyrénské vlastní jméno $\textit{Ἀλάδδειο}$, a pokud nepřihlížíme k tomu, že v bojotštině asi došlo ke změně $dz > \acute{d}(d)$ v období podstatně ranějším, než kdy se tam udála spirantizace medií; stalo se tak za podmínek, které nám nejsou dostatečně známy,²²⁸ takže jakýkoli odkaz na bojotštinu

²²⁸ Srov. např. naši úvahu o vzniku bojotského (a thesaliotidského) $d(d)$ kontaminací z aiolského $z+\acute{d}$ a západořeckého dz na str. 75 n.; srov. však i obdobnou úvahu na straně 76 o megarském $d(d)$.

by nebyl v této souvislosti zrovna nejsilnějším argumentem proti správnosti naší hypotézy. Totéž platí konec konců i o Thesaliotidě, jen s tím rozdílem, že ta již patrně spirantizaci medií vůbec nikdy neprodělala.

Je-li tato negativní odpověď na uvedenou otázku oprávněná, znamená to pro náš výklad oporu zvláště závažnou. Že spirantizace medií nebyla někdy doprovázena změnou $dz > d(d)$, bylo totiž docela pochopitelné, a naší hypotézou to nikterak neotrásl, neboť v některých spirantizujících dialektech se konec konců vůbec ani nemusela cítit potřeba zaplňovat nějakým novým hláskovým procesem místo, uvolněné změnou $d > \bar{d}$. Kdybychom se naproti tomu v některém dialektu setkali sice s bezpečnými doklady změny $dz > d(d)$, nikoli však se spirantizací medií, byla by tím naopak naše hypotéza ohrožena dosti vážně, neboť by to posilovalo možnost, že se dz měnilo v $d(d)$ bez souvislosti se spirantizací $d > \bar{d}$ případně i v elejštíně, střední kréťštině a lakonštíně. Poněvadž jsme však takový dialekt nenašli — ovšem s výjimkou prehistorické boiotštiny s jejími dosti problematickými hláskovými poměry — je snad tím nyní možno pokládat naši hypotézu o závislosti změny $dz > d(d)$ na spirantizaci medií alespoň pro Elidu, střední Krétu a Lakoniku vcelku za prokázanou.

b) Vedle souvislostí mezi spirantizací medií a mezi změnou $dz > d(d)$, jak jsme o nich právě hovořili, projevil se zřetelně v některých z těch dialektů, které prodělaly metatezi $dz > z+d$, vliv spirantizace medií i na hláskové skupině $z+d$. Týká se to argolštiny, attičtiny a ionštiny a tamní změny $z+d$ v $z(z)$, jak ji prozrazuje zmíněná již grafika ΣZ za Z , resp. Z za Σ a naopak. Bylo by snad možno jednoduše soudit, že tu šlo o pouhé přizpůsobení d-ové složky v hláskové skupině $z+d$ předcházející složce z-ové (z tu byla kombinatorní varianta fonému s), zaslouží si však jistě pozornosti, že se v těchto dialektech objevují uvedené ortografické zvláštnosti přibližně v téže době, kdy v nich můžeme prokázat i počínající spirantizaci medií (srov. arg. $\delta\iota\kappa\alpha\sigma\zeta\omicron\upsilon\tau\omicron$ Schw. 78₄ [orig. inc., VI/V] s $\mathcal{F}\iota\sigma\zeta\epsilon\acute{\iota}\epsilon$ Buck³ 58, § 62,2 [„early“], att. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\psi\eta\phi\iota\sigma\epsilon\nu = -\zeta\epsilon\nu$ IG II² 233₃ [340] s $\acute{\omicron}\lambda\acute{\iota}\omicron\varsigma$ [318] a ion. $Z\mu\nu\sigma\upsilon\alpha\lambda\omega\nu$ GDI 5620, 1—4 [Smyrna, post 190] s $E\delta\delta\omicron\mu\acute{\iota}\omicron\nu$ GDI 5617₂₀ [Smyrna, cca 200]). Za těchto okolností by nebylo nemožné se domnívat, že v souhláskové skupině $z+d$ podlehla v každém z těchto dialektů d-ová složka stejné spirantizaci, jaké v nich podlehlo v té či oné době i každé jiné d . Vzniklo tu tedy asi nejprve $z+\bar{d}$, potom z tohoto $z+\bar{d}$ asimilací samostatný foném zz , a z toho pak časem dalším zjednodušením — zprvu asi jen na začátku slova — negeminované z . K vyslovení této hypotézy jsme oprávněni tím spíše, že oné časové shodě mezi spirantizací medií a změnou $z+d > z(z)$, jak jsme ji zjistili pro každý z uvedených tří dialektů, odpovídá naopak v thesalštíně a lesbičtině, tj. ve zbylých dvou dialektech zasažených metatezí, v prvním z nich až asi do roku 200 před n. l., a v lesbičtině patrně vůbec až do konce její existence, důsledný opačný paralelismus, spočívající jak v tom, že v žádném z těchto dvou nářečí není doložena spirantizace medií, tak zároveň i v tom, že je v nich v uvedeném časovém rozmezí uchována hlásková skupina $z+d$.

Jak argolština, tak později i attičtina, a nakonec též ionština si tedy časem vytvořily samostatný foném $z(z)$ a shodly se tak v tomto směru s těmi řeckými dialekty, které metatezi $dz > z+d$ sice neprodělaly, avšak změnily již mezitím svoje dz přímo v $z(z)$. Jak již víme, ve starší době se to stalo jen v Arkadii a později za období helénistického pak s určitostí ve Fókidě, na Kou, Kalymně, v Messénii a v Akragantu. Přitom není vyloučeno, že tomu tak tehdy bylo již i v některých nářečích dalších.²²⁹ Tak se vlastně nyní úplně setřel dvěma rozdílnými hláskoslovnými pochody systémový rozdíl, vyvolaný někdejším provedením metateze $dz > z+d$.

²²⁹ V těchto případech by nebylo ovšem možno vysvětlovat změnu $dz > z(z)$ jakožto důsledek spirantizace první složky fonému dz ; tento hláskový útvar byl samostatný afrikátní foném, který se měnil v příbuzný, čistě sibilantní foném $z(z)$ patrně přímo pod systémovým vlivem neznělého *ss*.